

73 FIRKA HADİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ahmet KELEŞ*

A SURVEY ON THE TRADITION OF SEVENTY THREE DIVISIONS

This article is about the narrations which inform us that Muslims would be 73 groups after the Prophet Muhammed (pbuh). These narrations are very well-known by Muslim tradition. We have studied these narrations from the point of whether they are sound narrations or not by applying the method of text criticizing. We have also examined their narrations' features in the Hadith Literatures.

GİRİŞ

İslam kültüründe, Hz. Peygamber'in (a.s.), kendisinden sonra ümmetinin 73 fırkaya ayrılacağını haber verdiğine dair genel bir inanç mevcuttur. Bu inancın nedeni, hadis edebiyatında konuyla ilgili oldukça fazla rivayetin bulunmasıdır. Rivayetlerin bu derece yayılması nedeniyle, hemen hemen her Müslüman'ın bu hadisin anlamından haberdar olduğu söylenebilir. Bu tür rivayetler, bir taraftan, tarih boyunca meydana gelmiş olan ayrılıkları meşrulaştırıcı bir misyon üstlenirken, diğer taraftan da Müslümanlar için olumsuz bir anlam taşımakta, birlik ve beraberliğe karşıt bir olgu olarak gözükmektedir. Anlaşılması, yorumlanması ve kendisinden hüküm çıkarılması itibarıyla, İslam tefekkür geleneğinde oldukça önemli bir yeri olan "73 fırka" hadisinin, Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespit edilmesi son derece önemlidir. Bu tür rivayetlere eserlerinde yer veren muhaddisler, kendi dönemlerinin koşulları içinde ve yine kendilerince bir rivayetin sıhhati için gerekli olan şartları göz önünde bulundurarak hadis hakkında *tashih* işlemi yapmışlardır. Bu durum, bizim rivayetlere farklı bir bakış açısıyla yaklaşmamıza ve metin tenkidi yapmamıza mani değildir. Yapacağımız inceleme, nakledilen rivayetlerin Hz. Peygamber'in misyonu ile ne derecede uyumlu olduğunu göstermeyi hedeflemektedir.

Makalemizde, önce konuyla ilgili rivayetleri vereceğiz daha sonra bu rivayetleri muhtevalarına (mesajlarına) göre sınıflandıracağız ve ayrı bir başlık altında ise, sınıflandırılan bu rivayetlerin metin tahlillerini yaparak kendi kanaatlerimizi belirtmeye çalışacağız.

1- 73 FIRKAYLA İLGİLİ RİVAYETLER

73 Fırkayla ilgili rivayetler anlam/muhteva bakımından şu şekilde sınıflanabilir:

* Doç.Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. akeles@dicle.edu.tr

A- ÜMMETİN ÇEŞİTLİ FIRKALARA AYRILACAĞINI HABER VEREN RİVAYETLER

Bu grupta yer alan rivayetler, Müslümanların sadece 73 fırkaya ayrılacağını bildirmektedir, ancak bu fırkaların durumlarına ilişkin herhangi bir bilgi içermemektedirler.

Ebû Hureyre (58/677)'den rivayet edilmiştir:

"Yahudiler 71 veya 72 fırkaya ayrıldılar. Hristiyanlar da 71 veya 72 fırkaya ayrıldılar. Benim ümmetim de 73 fırkaya ayrılacaktır."¹

Aynı rivayet Tirmizî'de şu lafızlarla rivayet edilmiştir:

"Yahudiler 71 veya 72 fırkaya ayrıldılar. Hristiyanlar da bir o kadar fırkaya ayrıldılar. Benim ümmetim de 73 fırkaya ayrılacaktır."²

İbn Mâce ise aynı rivayeti,

"Yahudiler 71 fırkaya ayrıldılar, benim ümmetim de 73 fırkaya ayrılacaktır."³ şeklinde nakletmiştir.

Görüleceği üzere bu tür rivayetlerde, sadece ümmetin kaç fırkaya ayrılacağından söz edilmiştir.

B- HANGİ FIRKANIN CENNETLİK VEYA CEHENNEMLİK OLDUĞUNU BİLDİREN RİVAYETLER

Bu grupta yer alan rivayetler, 73 fırkadan sadece bir fırkanın Cennet'e girip diğerlerinin Cehennemlik olduklarını ifade etmektedir. Ancak, Cennet'e girecek olan fırkayla ilgili herhangi bir açıklama ve ayrıntı yoktur.

Muaviye b. Ebî Süfyan (60/679)'dan nakledilmiştir:

Hz. Peygamber (a.s.) bir gün ashabının arasındayken ayağa kalktı ve şöyle buyurdu: "Dikkat ediniz! Sizden önce Ehl-i kitap olanlar 72 fırkaya bölündüler. Kuşkusuz bu ümmet de 73 fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan 72'si Cehennemde, *biri Cennette* olacaktır."⁴

Enes b. Mâlik (93/711)'ten şu hadis nakledilmiştir:

"İsrâil oğulları 72 fırkaya ayrılmışlardır. Siz de bir o kadar fırkaya ayrılacaksınız. *Biri hariç* diğerleri cehennemdedir."⁵

C- CENNET'E GİRECEK FIRKAYI TAVSİF EDEN RİVAYETLER

Bu grupta yer alan rivayetler ise, Cennet'e girecek fırkanın adını vermekte ve onu tavsif etmektedir. Bu rivayetlere göre, mevcut fırkalardan hangisinin Cennet'e gireceği bellidir. Diğerleri ise cehennemliktir.

Muaviye b. Ebî Süfyan rivayet etmiştir:

"Dikkat ediniz! Sizden önceki kitap ehli 72 fırkaya ayrıldı. Bu ümmet de 73 fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan 72'si Cehennemde, *biri Cennette* olacaktır. Bu da

¹ Ebû Dâvud, Süleyman es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen*, Süne, 1 (H. No: 4596); Hâkim en-Nisâburî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek alâ's-Sahihayn*, Beyrut 1990, İlim (H. No: 441); Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. El-Hüseyn, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Haydarâbâd 1355, X, 208; Zerkeşî, Bedrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullâh, *et-Tezkira fî'l-Ehâdisi'l-Müştehra*, Beyrut 1986, s. 216.

² Tirmizî, Ebû İsa, İman, 18, (H. no: 2640). Ayrıca bkz. Hâkim, *el-Müstedrek*, (H. No: 442); İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Bustî, *el-İhsân bi Tertîbi Sahîhi İbn Hibbân*, (H. No: 6696).

³ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünen*, Fiten, 17, (H. No: 3991)

⁴ Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahman, Dâru İhyâi Sünneti'n-Nebeviyye tsz. *Sünen*, Siyer, 75.

⁵ İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, Tahran tsz. *Müsned*, III, 120.

cemaattir. Ümmetimin içerisinde bir takım topluluklar çıkacaktır ki onlar, kuduz hastalığına yakalanan bir insanın, bu hastalığın tüm damar ve mafsallarına sirayet etmesi gibi heva ve hevesleri de onlara öyle sirayet edecektir.”⁶

Enes b. Mâlik’ten şu hadis nakledilmiştir:

“İsrail oğulları 71 fırkaya ayrıldılar. Benim ümmetim de 73 fırkaya ayrılacaktır. Onlardan birisi hariç diğerleri Cehennem’e gireceklerdir. O fırka da *cemaattir*.”⁷

Yine Enes b. Mâlik’ten şu rivayet nakledilmiştir:

“İsrail oğulları 71 fırkaya bölündüler. Bunlardan 70’i Cehennem’e gitti ve sadece biri kurtuldu. Benim ümmetim 72 fırkaya ayrılacak ve 71’i Cehennem’e gidecek ancak biri kurtulacaktır. Dediler ki; Ey Allah’ın Rasûlü o kurtulanlar kimlerdir? Rasûlullah: *Cemaattir, cemaattir*, buyurdu.”⁸

Abdullah b. Amr (65/684)’dan rivayet edilen bir hadis ise şöyledir:

“İsrail oğullarının başına gelen benim ümmetimin de başına gelecektir. Öyle ki onlardan birisi alenî olarak annesine gelmek istese (zina etse) benim ümmetimin de bunu yapan olacaktır. İsrail oğulları 72 fırkaya bölündü. Benim ümmetim 73 fırkaya bölünecektir. Onlardan biri hariç hepsi ateştedir. Dediler ki; O tek kurtulan millet kimdir? *Ben ve ashabımın bulundukları şey üzerine olanlardır.*”⁹

D- CEHENNEM'E GİRECEK FIRKAYI BİLDİREN RİVAYETLER

Yukarıdaki hadislerin hilafına, 73 fırkadan sadece bir tanesinin Cehennem’e gideceğini diğerlerinin ise Cennetlik olduklarını bildiren rivayetler de vardır:

“Ümmetim 73 fırkaya ayrılacaktır. Bunların 72’si Cennette biri ise ateştedir.”¹⁰

Bu rivayeti Makdisî (388/988), senet zikretmeden nakletmiştir.

“Ümmetim 70 fırkaya bölünecektir. Birisi hariç hepsi cennettedir. Dediler ki; Onlar kimler Yâ Rasûlallah! *Zındıkadır*, buyurdular.”¹¹

“Ümmetim 70 veya 71 fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan birisi hariç hepsi cennettedir. Dediler ki; Onlar kimler ey Allah’ın Rasûlü! *Zındıklardır*, onlar da *kaderiyedir*.”¹²

Avf b. Mâlik’ten şu hadisi rivayet edilmiştir:

“İsrâil oğulları 71 fırkaya ayrıldı. Benim ümmetim bunu geçecektir. Bunların içinde, *dinde re’yleriyle kıyas yapanlardan* daha zararlısı yoktur. Onlar, haramı helal, helali de haram yaparlar.”¹³

⁶ Ebû Dâvud, Sünne, 1, (H. No: 4597). Yine Muaviye’den nakledilen diğer tarikler için bkz. İbn Hanbel, IV, 102; Hâkim, *Müstedrek*, İlim, 154, (H. No: 443).

⁷ İbn Mâce, Fiten 17, (H. No: 3993).

⁸ İbn Hanbel, III, 145.

⁹ Tirmizî, İman, 18, (H. No: 2641). Hâkim, *Müstedrek*, İlim, (H. No: 444).

¹⁰ Makdisî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr el-Bennâ el-Beşşârî, *Ahsenü’l-Tekâsim fî Ma’rifeti’l-Ekâlim*, (nşr. M.J. De Goeje), Leiden 1906, s. 39. Makdisî, Cehennem’e gidecek olan tek fırkanın “Bâtınîler” olduğunu belirtmektedir.

¹¹ Acîlûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü’l-Hafâ ve Müzîlû’l-İlbâs Amma’s-Tehera mine’l-Ahâdis alâ Elsineti’n-Nâsi*, Beyrut 1988, s. 309.

¹² Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman, *el-Leâli’l-Masnûa fî’l-Ehâdisi’l-Mevzûa*, Mısır tsz. I, 248. Aliyyü’l-Kârî, Ali b. Muhammed, *el-Esrâru’l-Merfûa fî’l-Ahbâri’l-Mevzûa*, Beyrut 1971, s. 161; İbn Arrâk, Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed el-Kinânî, *Tenzihu’s-Şerîa anî’l-Ahbâri’s-Şenâtati’l-Mevzûa*, Mısır 1378, I, 310.

¹³ Hindî, Alâü’d-Dîn el-Muttakî b. Husamuddin, *Kenzu’l-Ummâl fî Süneni’l-Akval ve’l-Efâl*, Beyrut 1989, I, 209 (H. No: 1052). Benzer bir rivayet için bkz. a.g.e. (H. No: 1056, 1058).

E- CEMAATE TABİ OLMAYI İFADE EDEN RİVAYETLER

Yukarıda nakletmiş olduğumuz bazı rivayetlerde, kurtuluşa erecek olan fırkanın, *cemaat* olduğu ifade edilmiştir. Bu başlık altında nakledeceğimiz rivayetler ise, fitne ve ayrılık zamanlarında, cemaate dâhil olmayı emretmekte ve Allah'ın rahmetinin cemaatle birlikte olduğunu bildirmektedir. Bu rivayetleri diğerlerinden ayırt eden en önemli özellik, 73 fırkadan bahsedilmeyip genel anlamda fitne ve kargaşadan bahsedilmesidir. Bu rivayetlerin bazıları şunlardır:

İbn Ömer, babasından işittiği bir rivayeti şu şekilde aktarmaktadır: Ömer bize Câbiye'de¹⁴ şu şekilde hitap etti: "Ey insanlar! Şimdi benim durduğum aynı yerde durarak Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Size ashabımı ve onlardan sonra gelenleri tavsiye ederim. (yani onlara tabi olun). Daha sonraları yalan yayılacaktır. O kadar ki bir kimse kendisinden yemin talep edilmediği halde yemin edecektir ve yine kendisinden şahitlik istenmediği halde de şahitlik edecektir. Bir erkek bir kadınla baş başa kalmasın, çünkü üçüncüleri şeytandır. Size cemaati tavsiye eder, ayrılıktan sakındırırım. Hiç kuşkusuz şeytan, tek olanla beraberdir. O, iki kişiden uzaktır. Kim Cennetin ortasını istiyorsa, *cemaate* sarılsın. Kim de yaptığı iyiliğine seviniyor, kötülüğünden de üzüntü duyuyorsa o kişi mü'mindir."¹⁵

Tirmizî, rivayetin sonunda bu hadis *Hasen Sahih* tir ve bu tarikle *Garib* dir, demiştir.

İbn Abbas'dan şu rivayet nakledilmiştir:

"Allah'ın eli, *cemaatle* beraberdir."¹⁶

Tirmizî bu hadisin *Hasen Garib* olduğunu söylemekte ve bu tarikten gelen rivayetten başka bir hadisin maruf olmadığını belirtmektedir.

İbn Ömer ise şu hadisi rivayet etmiştir:

"Allah ümmetimi dalalet üzere toplamaz. Allah'ın eli *cemaat* ile beraberdir. Kim *cemaatten* ayrılırsa, Cehennem'e gider."¹⁷

Tirmizî bu hadisin *Garib* olduğunu ifade etmektedir.

Buhârî, Huzeyfe el-Yemânî'den konumuzla ilgili şu rivayeti nakletmektedir:

"İnsanlar Hz. Peygamber'e hayırdan soruyorlardı. Ben ise, bir gün bana ulaştığında korunabilmek için *şerri* soruyordum. Dedim ki; Yâ Rasûlallah! Biz Cahiliyye devrinde şer ile birlikteydik. Allah bize bu hayrı verdi. Şimdi bu hayırdan sonra tekrar şer olacak mıdır? "Evet" buyurdular. Ben, peki bu şerden sonra tekrar hayır olacak mıdır, diye sordum. "Evet, ancak o hayırda *duhun*¹⁸ vardır" dedi. Ben, *duhun* nedir, diye sordum. Bunun üzerine, "Bir topluluktur ki, hidayet dışına yönelmiştir. Sen onları tanırsın ve onlardan hoşlanmazsın." Bunun üzerine ben yine, peki bu hayırdan sonra şer var mıdır, diye sordum. O da evet, Cehennem'in kapısında haksızlığa çağıran (hak dışına)¹⁹ davetçiler vardır. Onları bana tasvir et yâ Rasûlallah, dedim. Şöyle buyurdu-

¹⁴ Câbiye, bir yer adıdır.

¹⁵ Tirmizî, Fiten, 7 (IV, 465-66, H. No: 2165).

¹⁶ Tirmizî, Fiten, 7 (IV, 466, H. No: 2166).

¹⁷ Tirmizî, Fiten, 7 (IV, 466, H. No: 2167).

¹⁸ *Duhun*, sözlükte duman, bulanıklık anlamına gelmektedir. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* de bu sözcüğün her türlü kalbi fesat anlamına geldiğini söylemiştir. Ayrıca kalplerin bozulup eski saffetlerini kaybedeceklerini de anlatmaktadır. Bkz. İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut 1989, XI, 44-45.

¹⁹ Bkz. İbn Hacer, a.g.e. XI, 45.

lar: "Onların tenleri bizim tenimiz, dilleri bizim dilimizdir." Bunun üzerine, onlarla karşılaşsam bana ne emredersiniz, dedim. "Müslümanların *cemaatine* ve imamlarına sarıl." Ben, peki *cemaat* ve *imam* bulamazsam ne yapayım, dedim. Şöyle cevap verdi: "O fırkaların hepsinden uzaklaş, bir ağacın köküne dişlerinle sarılsan bile, ölüm seni gelip buluncaya kadar öylece kal."²⁰

II- RİVAYETLERDEN ÇIKARILABİLECEK SONUÇLAR

Yukarıda beş ayrı grup halinde vermiş olduğumuz rivayetlerden şu sonuçları çıkarabiliriz:

1. Müslümanlar, kendilerinden önceki milletlerden daha fazla bölünüp parçalanacaklardır.
2. Bu gruplardan sadece birisi kurtuluşa erebilecekken, diğerleri Cehennem'e gideceklerdir. (Fırka-i nâciye inancı)
3. Kurtuluşa erenler, cemaattir. (Ehl-i sünnet ve'l-cemaat inancı)
4. Kurtuluşa erenler Hz. Peygamber'in ve ashabının yolu üzere olanlardır.
5. Bütün bu olup bitecekleri Hz. Peygamber önceden haber vermiştir.
6. Az da olsa, ümmetin büyük çoğunluğunun Cennet'e, bir fırkasının Cehennem'e gideceğini haber veren rivayetler de vardır. Bu rivayetler, mevcut ayrılmaların, fırkalaşmanın zararlı değil yararlı olduğunu ifade etmektedir.
7. Fitne ve kargaşa dönemlerinde Müslümanlar çoğunluğa (cemaate) tabi olup, ayrılıkçı gruplardan uzak durmalıdırlar.

Çıkarılmış olduğumuz bu sonuçlar, rivayetlerin mesajlarıdır. Bu mesajların ortak vurgusu ise, *cemaat* yani Müslümanların çoğunluğudur. Bir rivayette yer alan; "*Benim ve ashabımın yolu üzere olanlar*" şeklindeki ayrıntı ise, tâbi olunacak cemaatin, Hz. Peygamber'in ve onun ashabının sünneti üzere olmanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Daha sonraları, "*Ehl-i sünnet ve'l-cemaat*" olarak ifade edilecek olan inancın temeli işte bu rivayetlerde geçen ifadelerle dayanmaktadır.²¹ Aşağıda bu husus üzerinde daha ayrıntılı bir şekilde durulacaktır.

III- KONUYLA İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR

Vermiş olduğumuz rivayetlerin tahliline ve değerlendirmesine geçmeden önce, konumuzla ilgili bazı kavramlar üzerinde durmamız gerekmektedir. Bu kavramları verdikten sonra yapacağımız tahlillerin daha iyi anlaşılacağını düşünüyoruz. Bu kavramlar şunlardır:

Fırka, İfırak, İhtilaf, Re'y, Cemaat.

Bütün ayrılıkların ve bölünmelerin altında, *re'y* bulunduğuna göre önce *re'y* kavramının anlamı üzerinde durmak istiyoruz.

RE'Y:

İmam Şafî (204/827) *re'y*i, "kendisinde farklılık bulunan görüş" olarak tanımlamıştır.²² Bu sözü açıklayan M. Avvâme; "bir konuda ortaya çıkan bir görüş, diğer

²⁰ Buhârî, Fiten, 11, (VIII, 92-93)

²¹ Bkz. Ahmed Selâm, *Mâ Ene Aleyhi ve Ashâbi Dirâsetün fî Esbâbi İfıraki'l-Ümmeti ve Mukavvematî Vahdetihâ's-Şer'iyye ve'l-Kevniyye min Hilâli Hadisi'l-İfırak*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1998, s. 15-25.

²² Muhammed Avvâme, *Edebü'l-İhtilâf fî'l-Mesâilî'd-Din*, Beyrut 1997, s. 11.

görüşlerden ayrılıyor ve ayrılık oluşturuyorsa, bunun altında farklı görüşler (el-ârâ) vardır", demektedir.²³

Râgıb el-isfehânî (425/1045), re'yi şu şekilde açıklamaktadır: "Re'y, bir kimse- nin bir birine zıt iki şeyden birini zann-ı galip ile tercih etmesidir."²⁴

İbn Kayyım (751/1373), *İ'lâmu'l-Muvakkîin* adlı eserinde, re'y konusuna oldukça geniş bir yer ayırmış ve önce sahabe ve tabiin neslinin re'y konusundaki görüşlerini ve re'yden sakındırmalarını nakletmiş, daha sonra ise hem re'yin tanımını yapmış hem de çeşitlerini tespit etmiştir. Ona göre re'y, "Kalbin, araştırma ve düşünmeden (tefekür) sonra doğru olanı bulmak için konuyla ilgili çelişkili alametlerden kendince doğru olanı belirlemesidir." İbn Kayyım, re'yin söz konusu olması için teemmül ve tefekkürün şart olduğunu, makûlât alanında yapılacak değerlendirmelerin re'y olmadığını söylemektedir.²⁵

İbn Kayyım re'yi üç kısım olarak belirler; *Batıl Re'y*, *Sahih Re'y* ve *Şüpheli Re'y*. Selef, batıl re'yi zemetmiş, sahih olanı kullanmış ve üçüncü kısım re'ye ise, mecbur kaldığında başvurmuştur. İbn Kayyım, bu üçüncü tür re'yin kıyas olduğunu söyler. Kıyasa başvurmak için mecbur kalmanın gerekli olduğuna dikkat çekmektedir.²⁶

Daha sonra İbn Kayyım, sahih olan re'yin ne olduğuna (*re'y mahmûd*) geçer ve bunları çeşitli yönlerden ele alır. Sahih re'yin birinci derecesine sahabenin re'yini koyar. Çünkü sahabe, dini anlamada ve onun amaçlarını kavramada herkesten öndedir. Bu nedenle onların re'yları herkesin re'yinden önce gelir.²⁷ İkinci derecedeki sahih re'y ise, nasları açıklayan, yine nasların delalet ettiği yönleri açığa çıkaran, bunları en güzel olanını bulduracak şekilde ayarlatan ve ondan hüküm çıkarabilmeyi kolaylaştıran re'ydir.²⁸ İbn Kayyım, üçüncü derecedeki sahih re'yin ümmetin üzerinde ittifak ettikleri görüş olduğunu söyler. Dördüncü derecedeki sahih re'y ise, önce o konuda Kur'an'a bakmak, onda bulamazsa sünnete bakmak, onda bulamazsa râşit halifelerin sünnetine bakmak, onda da bulamazsa, sahabeden herhangi birinin bir görüşüne başvurmak, orada da bulamazsa, o zaman bunlardan herhangi birine en yakın olacak şekilde içtihat etmektir.²⁹

Muhammed Avvâme, el-Bâcî'den şu tanımlı nakletmiştir: "Hakkında nass bulunmayan şey hakkında doğru hükmü anlamaktır."³⁰ İmamı'l-Haremeyn'in ise re'yi, "Teemmül ile hak olanın talep edilmesidir"³¹ şeklinde tanımladığını belirtmektedir. Muhammed Avvâme, üstadı Abdu'l-Fettâh Ebû Gudde'nin kendisine bu görüşleri yazdırdıktan sonra şöyle dediğini kaydeder: "Bunlardan evla olanı, hakkında nass bulunmayan bir konuda, bir hükmün doğruluğu ve üstünlüğü zannında bulunmak- tır."³²

²³ Muhammed Avvâme, a.g.e. s. 11.

²⁴ Râgıb el-isfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kurân*, Beyrut tsz. s. 209.

²⁵ İbn Kayyım el-Cevziyye, Şemsüddin Ebu Abdillâh Muhammed, *İ'lâmu'l-Muvakkîin an Rabbi'l-Âlemîn*, Beyrut 1991, I, 53.

²⁶ İbn Kayyım, a.g.e. I, 53-54.

²⁷ İbn Kayyım, a.g.e. I, 63-64.

²⁸ İbn Kayyım, a.g.e. I, 65.

²⁹ İbn Kayyım, a.g.e. I, 66-67.

³⁰ Muhammed Avvâme, a.g.e. s. 11. (el-Bâcî'nin *el-Minhâc fî Tertibi'l-Hicâc* adlı eserinden naklen).

³¹ Muhammed Avvâme, a.g.e. s. 12.

³² Muhammed Avvâme, a.g.e. s. 12.

Burada nakletmiş olduğumuz tanımlardan bir sonuç çıkaracak olursak; İslam dininde ve geleneğinde re'y, Hz. Peygamber'in vefatını müteakip ortaya çıkan yeni durumlarda, başta sahabe nesli olmak üzere, tarih içinde Müslüman alimlerin hakkında nass olmayan hususlarda, ortaya koydukları akli çaba ve etkinliktir, diyebiliriz. Bu ilmi tavra geleneğimizde *icthâat* denir. O halde, ihtilâfa neden olan re'yden bahsettiğimizde, icthattan bahsetmiş olduğumuz anlaşılmalıdır.

İHTİLÂF:

Râgıb el-isfehânî, aynı kökten gelen *hılâf* ve *ihtilâf* sözcüklerinin ne anlama geldiklerini şu şekilde açıklamaktadır: İhtilâf, (muhalefet) bir kimsenin diğer bir kimseden hal ve sözüyle ayrılmasıdır. Yani, farklı bir hal ve görüşte olmasıdır. Hılâf ise, daha geniş anlamlıdır. O zıtlığı içerir. Bir şey için hılâf tabiri kullanıldığında ondan zıddı olan şey anlaşılır. Şu halde, her zıt olan muhtelifdir ama her muhtelif olan zıt değildir.³³ Buna göre, bir şey de ihtilâf etmek demek, farklı düşünmek veya yapmak demektir. Fakat bir şeyde hılâf etmek ise mutlaka zıtlığı gerektirir.

Muhammed Avvâme, ihtilâfın üç türlü olduğunu söyler: **a-** Dinde ihtilâf, İslam, Yahudilik, Hristiyanlık gibi, **b-** Mezhepte ihtilâf, Kaderiye, Cebriye, Cehmiyye ve Havâric, gibi, **c-** Fırû-i Fıkıhta ihtilâf, fıkhi mezhepler gibi.³⁴

Eserinde ihtilâfın sebeplerine değinen Avvâme, bunun üç sebebe bağlı olduğunu belirtir. Bunlar; **a-** Mükelleflerin akıl ve nefislerinin doğasındaki farklılık, **b-** Teklif olunan nassların doğası, **c-** Nasların zikredildiği lisan olan Arap dilinin karakteridir.³⁵

Muhammed Avvâme'ye göre ihtilâf, doğal ve beşeri bir durumdur. Yukarıda zikredilen üç sebepten ötürü, ihtilâf etmek normal kabul edilmelidir. Zira bu durum, insan için kaçınılmazdır.

İFTİRÂK:

Râgıb el-isfehânî, "F.R.K." maddesinden türeyen *iftirak* kelimesine geçmeden önce, *fark* sözcüğü üzerinde durur. Fark, *falk* gibidir, der. Falk, bir şeyin yarılması, ayrılması anlamında iken, *fark* ise infisal yani, ayrı olma manasındadır. Bu nedenle, insanlardan ayrılan bir grup için cemaat denilir. Aynı zamanda, sabahın geceden ayrılması manasına hem *felaku's-subh* hem de *feraku's-subh* denilir.³⁶

Yine aynı kökten gelen *ferik* kelimesi, cemaat demektir. Diğerlerinden ayrılan, farklılaşan topluluğa cemaat denmektedir. Bu anlamlarıyla hangi ayetlerde geçtiğine işaret eden Isfehânî, "Onlardan bir grup/topluluk (ferikun) yalanlıyor, bir grup da öldürüyorlardı"³⁷ ayetini örnek vermektedir.

Kur'an'ı Kerim'de bu sözcüğün özellikle "tefe'ul" babı "teferraka" çok kullanılmış olmasına karşılık, "iftireka" hiç kullanılmıştır. Bir kez de *fırka* sözcüğü geçmektedir. Bu sözcüğün söz konusu ayetteki anlamı, *topluluk*dur. Tevbe Suresi'ndeki bu ayet şöyledir: "Bütün müminlerin topluca savaşa çıkmaları doğru değildir. Her topluluktan bir grup (tâife) dinde derinleşmek için kalmalılar ve dönenleri sakındırmalıdır."³⁸

Ayette geçen *fırka* sözcüğünün manası için Hamdi Yazır, "oymak", "kabile" an-

³³ Râgıb el-isfehânî, *Müfredât*, s. 156.

³⁴ Muhammed Avvâme, a.g.e. s. 14.

³⁵ Muhammed Avvâme, a.g.e. s. 18.

³⁶ Râgıb el-isfehânî, *Müfredât*, s. 377.

³⁷ Bakara, 2/87.

³⁸ Kehf, 9/122.

lamı vermiş, *tâifeye* ise "cemaat", "grup" karşılığını vermiştir.³⁹

Kavram olarak *iftirak* sözcüğünün Kur'an'da geçmemesi şayanı dikkattir. İbn Manzur, *farak* sözcüğünün "cem/toplamak" sözcüğünün zıddı olduğunu belirtir. Daha sonra aynı kökten türeyen, *infirak*, *iftirak* ve *teferruk* sözcüklerinin hepsinin de ayrılma anlamında kullanıldığını söyler.⁴⁰

Sonuç olarak, inceleyeceğimiz hadiste yer alan *iftireka* sözcüğü, ayrılma ve infisal etme anlamına gelmektedir. Bu ister bir ferdin diğerinden ayrılması anlamında olsun, isterse bir grubun diğer bir gruptan ayrılması şeklinde olsun, hepsi *iftiraktır*. Nitekim İbn Manzur, iftirakın ayrılma anlamını örnekendirirken, "alış veriş yapan iki kişi, ayrılmadıkça muhayyerdirler" hadisini zikretmektedir. Hadiste *el-beyyânî* alış veriş yapan iki kişi geçmektedir. Bu iki kişinin ayrılmalarını anlatmak için *iftireka*, bazı rivayetlerde ise *teferreka* sigası kullanılmıştır. Bu kalıplar aynı anlamı vermektedir. Buna göre, hadiste zikredilen ayrılma ameliyesi, mutlak anlamda alındığında, az veya çok sayıda olsun, mevcut olandan ayrılan kişi ve topluluğu ifade etmektedir.

Burada şu hususun da üzerinde durmamız gerekir. Ayrılmadan söz edebilmemiz için, önce bir topluluğun varlığını kabul etmemiz gerekir. İşte bu önceden varlığı tespit edilen topluluktan, daha sonra meydana gelecek olan, fikrî ya da fiilî her türden ayrılma *iftiraktır*. Demek oluyor ki, iftiraktan bahsedebilmemiz için, iftirakın vuku bulduğu iftirak öncesi bir topluluktan veya bir birlikten, birliktelikten bahsetmemiz zorunludur. Bu önemli hususun üzerinde, metin tahlili yaptığımız başlık altında ayrıca durulacaktır.

CEMAAT:

Cemaat kavramı, "C.M.A." harflerinden oluşan ve "toplamak" anlamına gelen bir sözcükten müştaktır. Özellikle dağınık şeylerin toplanıp bir araya getirilmesi anlamına gelmektedir. Bir araya toplanmış insan topluluğuna da cemaat denmektedir.⁴¹

Bununla birlikte geleneğimizde daha çok bu tabirle, Müslümanların çoğunluğu kastedilmiştir. Sıklıkla, "Cemaat" ve "es-Sevâdül'a'zâm" tabirleri kullanılmaktadır.⁴² Cumhûr-u müslimîn ifadeleri de kaynaklarımızda çok sık rastladığımız ifadelerdendir. Cemaat tabirinin, sahabe ve onların topluluğu anlamında hususi kullanıldığı olmuştur.⁴³ Makdisî, Sevâdül'a'zâm ifadesinin dört mezhep sahiplerine tabi olanlar ile Ashab-ı hadîs olduklarını belirtmektedir.⁴⁴

Konumuzla ilgili anlamı ve taşıdığı ıstılahi manası ise aynı görüş ve inanç etrafında bir araya gelen insanların oluşturdukları topluluktur. Bu topluluk daha sonraları "Ehl-i sünnet ve'l-cemaat" olarak isimlendirilecektir ki, rivayetlerde kurtulacağı vaat edilen "Fırka-i nâciye"dir.

Hemen her fırka kendisini sünnet ehli olarak görmesine karşın, diğer fırkaları da Ehl-i bidat olarak isimlendirmektedir. Bu nedenle, hangi fırka ya da fırkaların sünnet ehli veya bidat ehli olduğuna dair son kararı verecek bir merci olmayıp bunlar alimlerin kişisel kanaatleri ve içtihatlarıdır.

³⁹ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Feza Gazetecilik, İstanbul tsz. IV, 428.

⁴⁰ İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemaleddin Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1990, X, 299

⁴¹ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, VIII, 53; Râgıb el-isfehânî, *Müfredât*, s. 96.

⁴² Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsım*, s. 39.

⁴³ Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa, *el-İ'tisâm*, Mısır tsz. II, 263-265.

⁴⁴ Makdisî, a.g.e. s. 39.

IV- RİVAYETLERİN SENET TAHLİLİ

Yukarıda, anlam ve muhteva bakımından sınıflandırmaya çalıştığımız rivayetleri, şimdide hadis edebiyatında yer aldıkları kaynakların güvenilirlik dereceleri bakımından sınıflamaya çalışacağız. Böylece hangi tür rivayetlerin ne derecede güvenilir kaynaklarda yer almış olduklarını görülecektir.

Muhaddisler başta olmak üzere, bir çok İslam alimi hadislerin bize ulaşmasını sağlayan kaynakların sahihlik derecelerini *tabakalar* halinde sınıflamışlardır. Bu sınıflamanın yaygın olanına göre I. Tabakada yer alan eserler; Buhârî'nin ve Müslim'in Sahihleri ile İmam Mâlik'in Muvattâ'dır. II. Tabakada, Kütüb-i Sitte'nin diğer kitapları, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i yer almaktadır. Bunların dışında kalan eserler ise III. Tabakada yer alırlar. Üçüncü tabakanın dışında kalan IV. Tabakadaki eserlerse itibara alınmayacak eserlerdir.⁴⁵ Bizim nakletmiş olduğumuz rivayetler, ilk üç tabakaya giren rivayetlerdir.

1. Tabakaya Giren Rivayetler:

Bu tabakaya giren tek bir rivayeti nakletmiş bulunuyoruz. Bu rivayet de Buhârî'nin nakletmiş olduğu, fitnelerin zuhur ettiği zamanda cemaate ve onların imamlarına tabi olmayı tavsiye eden rivayettir. Bu rivayette 73 fırkadan ve bunlardan hangisinin kurtulacağından bahsedilmemektedir.

2. Tabakaya Giren Rivayetler:

Rivayetlerin çoğu bu tabakada yer alan hadis külliyatlarında geçmektedir. Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce gibi muhaddislerin eserlerinde yer alan rivayetler, hem 73 fırkadan bahsetmektedirler hem de bu fırkalardan hangisinin Cennetlik hangilerinin de Cehennemlik olduklarını açıklamaktadırlar. Rivayetlerin bu tabakada yer alması, İslam alimlerinin bu konudaki rivayetlere değer verip onlarla ilgili hüküm çıkarmalarına neden olmuştur. Çünkü İslam geleneğinde yapılmış olan dini yorumların ve fıkhi hükümlerin büyük çoğunluğu bu tabakadaki hadis külliyatlarında yer alan rivayetlere dayanmaktadır. Kaynaklarımızda bu rivayetlerle ilgili pek çok yorum ve şerhin bulunması bu açıdan doğaldır.

Burada şöyle bir sorun üzerinde durmamızda yarar vardır. İkinci tabakada yer alan hadis eserlerinde nakledilmiş olan rivayetlerin hepsi de sahih midir? Diğer bir ifadeyle, bir hadisin bu eserlerde yer alması onun sahih sayılması konusunda ne ifade etmektedir? Kuşkusuz bu soruların cevabı oldukça önemlidir. *el-Ecvibetü'l-Fâzıla li Esileti'l-Aşareti'l-Kâmile* adlı eserinde Leknevî, bizim sorduğumuz bu soruları sormuş ve soruların cevabı sadedinde alimlerin görüş ve kanaatlerini aktarmıştır. Uzunca bir bahsi kapsayan bu problem, sonuç olarak rivayetlerin sıhhatlerinin tespitinin *icthadi* bir durum olduğu, muhaddislerin belirledikleri sıhhat şartlarının da *icthada* dayanması nedeniyle, hiçbir rivayetin "kesin ve mutlak" anlamda Hz. Peygamber'e ait olduğunun iddia edilemeyeceği sonucuna varmıştır.⁴⁶ Her muhaddisin kendine göre sıhhat şartları belirlemesi, rivayetlerin farklı sıhhat hükümler almasına ve göreceli bir durumun doğmasına neden olmuştur. Bu nedenle, rivayetlerin senetlerine bağlı sıhhat tespitlerinin yanında, metnin sıhhatinin tespiti de önem kazanmıştır.

⁴⁵ Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Subhî Sâlih, *Hadis İlimleri ve İstılahları*, (trc. M. Yaşar Kandemir), D.İ.B.Yay. Ankara 1981, s. 93-94.

⁴⁶ Leknevî, Abdülhayy el-Hindî, *el-Ecvibetü'l-Fâzıla li Esileti'l-Aşareti'l-Kâmile*, Halep tsz. s. 66-139.

Birçok senedi sağlam olan rivayetin metninin problemli olabilmesi, hadis ilminde metin tenkidini öne çıkarmış ve iyi bir metin analizi yapmayı gerekli kılmıştır. Örneğin Zerkeşî'nin topladığı Hz. Âişe'nin sahabenin rivayetlerine yaptığı eleştiriler, üzerinde durduğumuz husus için oldukça önemlidir. Bilindiği gibi, sahabenin kendi aralarında nakletmiş oldukları rivayetler için senet problemi, râvi sorunu diye bir şey söz konusu değildir. Zaten onlar da birbirlerini asla yalanla itham etmemişlerdir. Fakat Hz. Âişe sahabenin birçok rivayetini metin bakımından eleştirmiş ve onların nakledildikleri haliyle Hz. Peygamber'e aidiyetini reddetmiştir. Hiçbir senet probleminin olmadığı bir zeminde (sahabe devrinde) metin problemi olabiliyorsa rivayetlerin yazılı metne dönüşünceye kadar geçen yaklaşık bir buçuk asırlık süre zarfında ve çoğu itibariyle de mana ile yapılan rivayetlerde metin probleminin olması hem kaçınılmazdır, hem de normaldir. İslam alimlerine düşen görev, bu durumu göz önünde bulundurarak rivayetleri değerlendirmektir.

Hadislerin Sıhhat Durumları:

Yukarıda, kaynakları itibariyle değerlendirdiğimiz rivayetlerin çok kısaca sıhhatlerine ilişkin muhaddislerin görüşlerine de yer vermek istiyoruz.

Ebü Hureyre kanalıyla gelen ve ümmetin sadece kaç fırkaya ayrılacağını belirten rivayetler için Tirmizî, *Hasen Sahih* tabirini kullanmaktadır. Tirmizî'ye mahsus bir tabir olan *Hasen* ve onunla birlikte zikrettiği *Hasen Sahih*, *Hasen Garib* ve *Hasen Sahih Garib* gibi kavramların ne anlama geldiğinde muhaddisler ihtilâf etmişlerdir. Tirmizî ise bunları açıklamamıştır. Fakat *Hasen Sahih* tabirinin, *Sahih Ligayrihi* anlamına geldiği genel kabul görmektedir.⁴⁷ Tirmizî'nin görüşünden hareketle, bu tür rivayetlerin *Hasen* derecede sıhhatli bir rivayet olduğunu söylememiz mümkündür.

İbn Hibbân (354/965), bu rivayeti sahih kabul etmiş, Hâkim en-Nisâbü'rî (405/1014) ise, Müslim'in şartına göre sahih olduğunu belirtmiştir.⁴⁸ Zehebî (748/1347) de Müstedrek üzerine yapmış olduğu *et-Telhiş* adlı eserinde bu rivayetin Müslim'in şartlarına uygun olduğunu söylemiştir.⁴⁹ Keza Süyûtî de aynı rivayet için *el-Câmiu's-Sagîr* adlı eserinde sahih olduğunu söylemiştir. Bu rivayetin sahih olduğunu söyleyen diğer bir alim de Şâtıbî'dir.⁵⁰

Burada görüşünden bahsetmemiz gereken bir diğer önemli alim ise İbn Hazm (456/1064)'dır. O, "bir fırka hariç diğerlerinin Cehennemde" olduğunu bildiren rivayetlerin bütününe sahih olmadığını ve kabul edilemeyeceğini belirtmektedir.⁵¹

Muaviye b. Ebî Süfyan'dan nakledilen "kurtuluşa erecek fırkanın cemaat olduğunu" bildiren rivayeti, Hâkim sahih saymış⁵² Zehebî de bunu onaylamıştır.⁵³ Bu hadisin İbn Hanbel ve Ebû Dâvud tarafından da rivayet edilmiş olması, rivayetin senet bakımından sağlam olduğunu güçlendirmektedir.

Rivayetlerin içinde kurtulacak fırkanın "Benim ve ashabımın yolu üzere olanlar" şeklinde bir açıklama ihtiva eden rivayet ise Abdullah b. Amr'dan nakledilmiştir.

⁴⁷ Bu konuda bkz. Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, A.Ü.İ.F.Yay. Ankara 1985, s. 125-137. Ayrıca bkz. Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, A.Ü.İ.F.Yay. Ankara 1975, s. 96-97.

⁴⁸ Hâkim, *Müstedrek*, İlim, 148, (H. No: 441).

⁴⁹ Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdullah, *et-Telhiş* (Müstedrek ile birlikte basım), Beyrut tsz. I, 128.

⁵⁰ Şâtıbî, *İ'tisâm*, II, 189.

⁵¹ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fisal fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl*, Mısır 1317, III, 248.

⁵² Hâkim, *Müstedrek*, İlim, 154, (H. No: 443).

⁵³ Zehebî, *Telhiş*, I, 128.

Tirmizî bu rivayet için *Garîb* ve *Hasen Garîb* değerlendirmesini yapmıştır.⁵⁴ Bilindiği üzere, bu tabirler Tirmizî'den sonraki muhaddisler için her zaman ihtilâf konusu olmuş ve Tirmizî'nin bununla neyi kastettiği tam olarak anlaşılamamıştır. Sünen-i Tirmizî şarihi Mübârekfurî, Tirmizî'nin bu hadis için *Hasen Garîb* tabirini kullanmasını, rivayetin senedinde yer alan Abdurrahman b. Ziyâd el-İfrîkî'nin bulunmasına bağlar. Bu râvi zayıftır. Hadis bu yönüyle garîb iken, aynı konuda sahih ve hasen rivayetlerin bulunması ile desteklenmiş ve hasen sayılmıştır, demektedir.⁵⁵ Ancak İbn Arrâk (963/1555) "*Tenzîhu's-Şerîa*" adlı eserinde, İbn Hibbân'dan (354/965) naklen râvi el-İfrîkî'nin sika râviler adına uydurma hadisler naklettiğini kaydetmektedir.⁵⁶ Şayanı dikkattir ki, aynı rivayet hakkında ne Hâkim, ne de Zehebî bir yorum yapmıştır.⁵⁷

Bu rivayeti eserlerine alan *Mevzûât* müellifleri, hadisin anlamının sahih olduğunu belirtmektedirler. Yani, rivayetteki "Benim ve ashabımın yolu üzere olanlar" ifadesi, anlamca doğru bir ifadedir. Çünkü Rasûlullah'ın ve onun ashabının yolu elbette en doğru yoldur.⁵⁸

73 fırka konusunda müstakil bir eser telif etmiş olan Mevlüt Özler, eserinde, bu konuda varit olan rivayetleri dört genel başlık altında toplamış ve bunlardan içerisinde "Zındıka, Kaderiye, Cehmiyye" vs. gibi fırka isimlerine yer veren rivayet dışındakilerin sahih olduğunu belirtmiştir.⁵⁹

V- RİVAYETLERİN METİN TAHLİLİ

Vermiş olduğumuz rivayetlerin değerlendirilmesine geçmeden önce, ne gibi metin sorunlarının olduğuna değinmek istiyoruz. Beş grup halinde zikretmiş olduğumuz rivayetleri okuduğumuzda, bu rivayetlerin muhtevalarında belirgin bir gelişme olduğunu görmek mümkündür. Yani rivayetler, zaman içinde anlam genişlemesine uğramışlardır. Birinci gruptaki rivayetler, Müslümanların sadece 73 fırkaya ayrılacaklarını bildirirken diğer gruptaki rivayetler, bu fırkaların akıbetleri ve âhiretteki durumlarına ilişkin yargıda da bulunmaktadır. Özellikle Cennetlik olan fırkanın belirlenmesi için kullanılan lafızların muğlâklığı rivayetler için önemli bir metin sorunu oluşturmaktadır. Çünkü geleneğimizde bidat fırkalar olarak değerlendirilip Cehennemlik olduklarına hükmedilen her fırka bir cemaat özelliği taşımaktadır. Ehl-i sünnetin dışında kalan hangi fırka ele alınırsa alınsın, hepsinin de yeterince taraftarlarının ve cemaatlerinin olduğunu görmekteyiz. Bu nedenle, rivayetlerde yer alan *cemaat* sözcüğü 73 fırkadan kurtuluşa eren cemaatin/topluluğun hangisi olduğunu belirlemeye ve tayine yetmemektedir.⁶⁰

⁵⁴ Tirmizî, İman, 18 (H. No: 2641).

⁵⁵ Mübârekfurî, Ebu'lalâ Muhammed Abdurrahman, *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmi'i-Tirmizî*, Kahire 1993, VII, 400.

⁵⁶ İbn Arrâk, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Kinânî, *Tenzîhu's-Şerîati anî'l-Ahbârî'l-Mevzûati's-Şenâti*, Mısır 1378, I, 310.

⁵⁷ Zehebî, *Telhis*, I, 129.

⁵⁸ Bu konuda bkz. Süyûtî, Celâleddin, *el-Le'âli'l-Masnûa fî Ahâdisi'l-Mevzûa*, Beyrut tsz. I, 228; Aliyyü'l-Kârî, Nureddin Ali b. Muhammed, *el-Esrâru'l-Merfûa fî'l-Ahbârî'l-Mevzûa*, Beyrut 1971, s. 161-62; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, s. 149-150 (burada ifteraka ümmetî şeklinde başlayan rivayet münasebetiyle durmuştur.). Aynı s. 310'da ise "tefteriku ümmetî" şeklinde başlayan rivayetleri ele almıştır.

⁵⁹ Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, Nun Yay. İstanbul 1996, s. 39.

⁶⁰ Cemaat sözcüğünün anlamını tespiti çalışan müstakil eserlerin yazıldığı göz önüne alınırsa, bu kavramın ne kadar kapalı bir terim olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Bkz. Abdu'l-Münim el-Hufnî, *Mevsûatü'l-Firaki*

Kaderiye, Mürcie, Zındıka vb.'nin Cehennem'e gireceğini bildiren rivayetler ise, doğrudan doğruya tarihi bir gruba ismen işaret ettiği için kabul edilemeyecek bir metin sorununa sahiptirler.⁶¹ Fırkaların sayısını vermeden sadece meydana gelecek fitne ve kargaşaya dikkat çeken ve bu arada Müslümanların çoğunluğuna ve onların imamlarına tabi olmayı salık veren rivayetler ise, bu *çoğunluk Müslümanların kimler olduğunu belirtmemek* gibi bir kapalılığa maruzdurlar. Ancak rivayette vurgulanan *imam, sultan* ifadelerine bakılacak olursa, bundan mevcut iktidarın cemaati ve çoğunluğunun kastedildiğini anlamak mümkündür.

Biz, herhangi bir rivayetin metin tenkidinin yapılmasında, öncelikli olarak bu metnin Kur'an'a uygun olup olmadığına bakılmasını bir ilke olarak benimsemekteyiz. Bu yöntem, sahabeden itibaren başvurulmuş en önemli ve sağlam bir metin tenkidi yöntemidir.⁶² Konumuzla ilgili rivayetler için de aynı yöntemi kullanarak rivayetlerin metin tahlilini yapacağız.

Bir rivayeti tashih etmek için Kur'an'a arz etmek istediğimizde, bu rivayetin sahih isnadının olması ve metin olarak da Kur'an'ın asli mesajlarına muhalif olmaması gerekir.⁶³ Sahih bir senedi ve tariki olmayan bir rivayeti, Kur'an'a arz etmeye gerek görmeden zayıf saymaktayız ve onunla amel etmemekteyiz. Bu nedenle, metin bakımından tearuzun, çelişkinin olması ve bunun giderilmesi için rivayetin senet bakımından sıhhatli olması gerekmektedir. Yukarıda sıhhat durumunu incelediğimiz rivayetlerin, senet bakımından sahih sayılabilecek versiyonlarının olduğunu ve önemli kaynaklarımızda yer aldıklarını belirtmiştik. Buna göre bu konudaki rivayetler, ihtiva ettikleri mesajları yönüyle, Kur'an mesajına uyup uymadıkları açısından incelenmelidirler.

KONUyla İLGİLİ KUR'AN'IN MESAJI:

Kur'an, İslam toplumunun ki Müslümanlar bir topluluktur, hangi esaslar üzerinde varlıklarını devam ettireceklerinin kurallarını belirlemiştir. Hatta bu konuda bir hiyerarşi bile vermiştir. Buna göre Müslümanlar, önce Allah'a itaat edecekler. Sonra Hz. Peygamber'e, üçüncü olarak da kendi aralarındaki *Ulü'l-emre*, yani otorite ve ehliyet sahibi kimseye itaat edeceklerdir. Kur'an'ın sarıh olarak verdiği bu mesajı, Kur'an'ın oluşturmak istediği toplumsal yapının ana ilkesi olarak ifade edebiliriz. Bu konudaki ayet şöyledir:

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Rasûlüne ve sizden olan (kendi içinizden) emir sahiplerine (otorite ve ehliyet sahibine) itaat edin. Eğer Allah'a ve âhirete iman ediyorsanız, hakkında ihtilâfa düştüğünüz şeyi Allah'a ve Rasûlüne arz ediniz. Böyle yapmanız hem sizin

→ →

ve'l-Cemâa ve'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, Dâru'l-İrşâd, Kahire 1993; Ahmed Selâm, *Mâ Ene Aleyhi ve Ashâbî*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1998.

⁶¹ Mevzûât müellifleri, zaman, mekan ve tarih veren rivayetlerin mevzû olma ihtimalinin yüksek olduğunu düşünmektedirler. Bkz. Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfûa*, s. 438.

⁶² Hadislerin Kuran'a arzı ve buna göre tashih edilmesi konusunda geniş bilgi için bkz. Ahmet Keleş, *Hadislerin Kuran'a Arzı*, İnsan Yay. İstanbul 1998. Zerkeşî, *el-İcâbe Li İrâdi mâ'stedrekethu Âişe ala's-Sahabe*, (trc. Bünyamin Erul) Çevrinin adı: *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yöneltiği Eleştiriler*, Kitâbiyât, Ankara 2000. Yusuf el-Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, Rêy Yay. (trc. Bünyamin Erul), İstanbul 1991, s. 105-117. Müsfir b. Gurmullah ed-Dümeynî, *Hadiste Metin Tenkidi Metodları*, Kitaebevi Yay. İstanbul 1997, (trc. İlyas Çelebi, Adil Bebek, Ahmet Yücel), *"Sahabeye Göre Sünnetin Kuran'a Arzı"*, s. 54-67; *"Muhaddislerle Göre Sünnetin Kuran'a Arzı"*, 102-115; *"Fakihlere Göre Sünnetin Kuran'a Arzı"*, s. 245-257.

⁶³ Ahmet Keleş, *Hadislerin Kuran'a Arzı*, İnsan Yay. İstanbul 2003 (İkinci Baskı), s. 195-248.

için daha hayırlı hem de sonuç bakımından daha güzeldir.”⁶⁴

Kur'an'ı Kerim'de Allah'a ve Rasûlü'ne itaat etmeyi emreden onlarca ayet olduğunu burada hatırlamamız gerekir. Bu durum, Kur'an'ın toplumsal itaate ne derece önem atfettiğini görmemiz bakımından son derecede önemlidir. Ayrıca Kur'an, Müslümanların kendi aralarında işlerini "istişare" ile yapmalarını, birbirlerinin fikirlerinden yararlanarak bir konuda en sağlıklı görüşe ulaşmalarını tavsiye eder. Bu Müslüman toplumun en önemli özelliğidir. Bu konudaki ayetlerse şöyledir:

"Allah'ın sana bir rahmeti sonucu insanlara karşı merhametlisin. Şayet katı kalpli ve kaba biri olsaydın, etrafından dağılıp giderlerdi. O halde onların kusurlarını affet. Onlar için mağfiret dile. İşlerini onlarla istişare et, onlara danış. Bir şeye karar verip azmettiğinde de Allah'a güven. Allah, kendine güvenenleri sever.”⁶⁵

"Onlar öyle Müslümanlardır ki, Rabb'lerinin davetine kulak verirler ve namazı dosdoğru kılarlar. Onlar işlerini aralarında istişare ile yürütürler. Kendilerine vermiş olduğumuz şeylerden ise hayırdan harcarlar.”⁶⁶

Görüleceği üzere Kur'an, birlikte yaşamanın en önemli ilkesi olan itaat ve işlerin istişare ve şûrâ ile görülmesi hususu üzerinde ısrarlı bir şekilde durmaktadır. Hz. Peygamber'in fiilen ortaya koyduğu uygulaması (sünneti) da bu doğrultuda olmuştur. Sivil toplumda itaat bilinci, belli amaç ve hedefler uğrunda birlikte olabilme şuuru, İslam dininin ilk dönem Müslümanlara kazandırdığı ve daha sonra da bu ilkeye bağlı kalındıkça ilerlemelerin ve yükselmelerin gözlendiği bir gerçekliktir.

Konumuzla ilgili rivayetleri tashihte başvuracağımız bir diğer Kur'âni ilke de *ayrılık ve ihtilâfın yasaklanması*dır. Kur'an mesajının özünün *birlik ve beraberlik* olduğunu söylememiz mümkündür. Kur'an, bu noktaya o kadar vurgu yapar ki, Müslüman bilinçte otomatik olarak oluşması gereken şey, Müslümanların birlik ve beraberlikleridir. Bu son derecede önemli hususu Kur'an, önce Müslümanların *kardeş* olduklarını ilan etmekle sağlama alır ve tespit eder. Bu öyle bir kardeşliktir ki, Müslüman toplum arasında iki kişinin bile birbirlerine kırgın olmalarına izin vermez. Hemen onların aralarının düzeltilmesini ister. Evet, aralarında iki kişinin bile husumetine yer olmayan İslam toplumunun kutsal kitabı Kur'an, bu hususta şöyle buyurmaktadır:

"Müminler kardeşlerdir. O halde araları açık olan iki kardeşinizin arasını hemen düzeltin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.”⁶⁷

Konuyla ilgili diğer ayetler:

"Ey iman edenler! Herhangi bir fasık size bir haber getirirse, onu iyice tahkik edin. Yoksa aceleyle o habere göre hareket eder de sonra pişman olacağınız işler yaparsınız... Eğer müminlerden iki topluluk birbirleriyle savaşırlarsa, hemen onların aralarını bulun. Buna rağmen onlar savaşlarını sürdürmeye devam ederlerse, içlerinden saldırgan olan tarafla Allah'ın emri gerçekleşinceye kadar siz de savaşın. Şayet bu saldırganlıklarından vaz geçerlerse siz de onları bırakın, aralarını düzeltin ve adil olun. Çünkü Allah adil olanları sever.”⁶⁸

"Ey iman edenler! Sizden hiçbir grup, diğer bir grupta alay etmesin, onları hafife al-

⁶⁴ Nisâ, 4/59.

⁶⁵ Âl-i İmrân, 3/159.

⁶⁶ Şûrâ, 42/38.

⁶⁷ Hucûrât, 49/10.

⁶⁸ Hucûrât, 49/6, 9.

masın. Ne biliyorsunuz belki de alay ettikleriniz sizden daha hayırlıdırlar. Kadınlar da, diğer kadınlar ile alay etmesinler. Belki de alay edilenler, alay edenlerden daha hayırlıdır. Birbirlerinizi karalamayın, Birbirlerinize kötü lakaplar takmayın, bir kimsenin iman ettikten sonra adının kötüye çıkması ve fasık damgası yemesi ne kötü bir şeydir. Kim hatasından dolayı tevbe etmezse işte o kimse kendisine zulmedenlerin tâ kendisidir. (11) Ey iman edenler! Zandan (tahkik edilmemiş, doğrulanmamış kanaat) sakının. Çünkü zannın büyük bir kısmı günahıdır. Aman birbirinizin gizli hallerini araştırmayın (tecessüs; casusluk, jurnalcilik yapmayın). Birbirinizin ardından gıybet edip çekıştirmeyin. Hiç içinizden biri, ölmüş bir kardeşinin etini yemek ister mi? (Bu ne kadar çirkin bir şey öyle değil mi?!) Bakın! Bunu işitmek bile sizi tiksindirdi. O halde Allah'ın azabından korkun ve kendinizi bu anılan çirkinliklerden koruyun. Allah, tövbeleri çok kabul edendir. O rahimdir size çok şefkat edendir.⁶⁹

Vermiş olduğumuz bu ayetler çok açık bir şekilde, Kur'an'ın nasıl sağlıklı bir toplum inşa etmek istediğini göstermektedir. Bu toplum, bir grubun diğerini Cehennemlik ilan edeceği toplum olmaktan sera-süreyya uzaklığı kadar uzaktır. Bu toplumda iki kişinin dargınlığına, birinin diğerini küçümsemesine, gizli hallerin araştırılmasına, birbirleriyle savaşıp kavga etmesine asla izin yoktur. Sebep ne olursa olsun, Allah'a ve âhirete iman eden Müslümanlar, huzur içinde birlikte ve kardeşçe yaşamak zorundadırlar. Kur'an'ın tesis etmek istediği bu toplumda, birlik ve beraberlik asla vazgeçilmeyecek olan en asli ilkedir. İşte bu hususta Yüce Allah şu mesajını vermektedir:

*"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının. Başka değil sadece Müslüman halinizle ölüp Allah'ın huzuruna gelin. Allah'ın ipine sımsıkı sarılın. Sakın ha sakın bölünüp ayrılmayın! Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetlerini hatırlayınız. Hani bir zamanlar siz birbirinize düşman idiniz. Allah kalplerinizi birbirine ısındırdı ve onun lütfuyla kardeş oldunuz. Tam bir ateş çukuruna düşmek üzereyken sizi ondan Allah kurtarmıştı. Allah size ayetlerini böyle açıklıyor ki, doğru yola erebilesiniz."*⁷⁰

Müslüman topluma Kur'an'ın verdiği bu kadar açık ve net birlik ve beraberlik mesajlarının yanında, Hz. Peygamber'in "Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak ve bunlardan biri hariç diğerleri Cehennem'e gidecekler" demiş olmasının ne anlam ifade ettiği üzerinde artık durabiliriz.

Kur'an mesajında olduğu gibi Hz. Peygamber'in (a.s.) de birçok hadislerinde, ümmetinin birlik ve beraberliğine vurgu yaptığı, kardeşliğe, toplumsal birlikteliğe çağrıda bulunduğu bilinmektedir. O kadar ki, bir müminin diğer mümini sevmesini imanlı olup olmamakla ilişkilendirmiştir.⁷¹ Bir Müslüman'ın kendisi için istediği şeyi, kardeşi için de istemeyi keza olgun bir iman için olmazsa olmaz şart görmüştür.⁷² Bizzat hayatında, ümmetinin birlik ve beraberliğini sağlamak için her türlü tedbire başvurmuştur. Zaman zaman aralarında problem olan, Ensar ve Muhacirleri kardeş yapmış, sınıf farkının neden olacağı iç sorunları gidermeye yönelik, azatlı köleleri hür insanlara komutan ve emir tayin etmiştir. Bu net tavrı ile Hz. Peygamber, oluşturduğu Müslüman topluluğun bölünüp parçalanmasına asla izin vermediği gibi buna neden olabilecek sebepleri de mümkün olduğu ölçüde ortadan kaldırmıştır.

⁶⁹ Hucûrât, 49/11-12.

⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/102-103.

⁷¹ Buhârî, İmân, 14; Müslim, İmân, 67; Tirmizî, İmân, 10.

⁷² Buhârî, İmân, 7; Tirmizî, Kıyâme, 59; İmân, 19; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

Özellikle kendisine biat edildiği durumlarda, itaat etmeyi, herhangi bir sorun münasebetiyle ayrılığa ve fitneye düşmemeleri konusunda uyarıda bulunmuştur. Bunlardan bazı örnekleri burada zikredebiliriz.

Sahabeye, Rasulullah'a ne üzerine biat ettikleri sorulduğunda "Allah'a kulluk etmek, ona hiçbir şeyi ortak koşturmak, beş vakit namazı kılmak, dinlemek ve itaat etmek, insanlardan bir şey istememek üzere..." cevabını vermişlerdir.⁷³ Ubâde b. Sâmî't'in naklettiği şu rivayet de konumuz bakımından önemlidir:

"Biz Rasulullah'a zorlukta, kolaylıkta, iyi ve kötü zamanlarda, başkalarının bize tercih edildiği hallerde, bize amir olan kimselerle çekişmeme, Allah yolunda hiçbir kınamadan korkmamak üzere biat ettik."⁷⁴

İşte "73 Fırka Hadisi"ni, bu tarihi durumun ışığında değerlendirmek gerekir.

Müslümanların bölünüp parçalanmalarından bahseden rivayetleri, hem Kur'an'ın verdiği mesajlar, hem de Hz. Peygamber'in fiilen ortaya koyduğu sünneti doğrultusunda anladığımızda, onların anlamını, *gelecekte Müslümanların mutlaka 73 fırkaya ayrılacaklarını bildirmek değil, muhtemel bölünmelerin ne kadar sakıncalı ve İslam'ın birliği için ne derece zararlı olduğunu ifade ederek Müslümanları uyarmak ve sakındırmak olarak anlayabiliriz*. Hatta rivayetlerde yer alan "Biri hariç diğerleri cehennemdedir" vurgusunu da söz konusu uyarı ve tembihin bir gereği olarak anlamalıyız. Diğer bir ifadeyle hadisin mesajı, "Ayrılmayın! Ayrılırsanız bilin ki ayrılmalar sizi Cehennem'e götürür!" şeklinde olacaktır. Rivayetler bu anlamlarıyla Kur'ani muhtevaya uygun iken, gelecekte vuku bulacak olan ayrılmaları haber veren üslup manalarıyla Kur'an'a uygun değildir.

RİVAYETLERİN TARİHSEL ANALİZİ (HISTORICAL ANALYZE)

Konumuzla ilgili rivayetleri, tarih içinde yapılmış olan yorumlardan hareketle değerlendirdiğimizde, zihnimiz ön-bilgi ile donanmış olacağı için metinde yer alan ifadeleri doğru anlamayabiliriz. Bir metni doğru anlayabilmek için birçok hermenötik kuram varsa da biz *tarihsel metin analizi* yöntemini (Historical Analyze) uygulamak istiyoruz.⁷⁵ Böylece metnin ortaya çıktığı tarihsel ortamı (sebebu vürûd-i'l-hadis) daha iyi anlama imkânımız olacaktır. Oysa şimdiden kalkarak bu metni okuduğumuzda ki geleneğimizde öyle okunmuştur, hadisleri gelecekte vukuu bulacak olan bölünme ve parçalanmalardan haber veren bir *ihbâr-ı gaybi* olarak anlamak zorunda kalıyoruz. Çünkü vakıa, metni bu şekilde anlamamıza neden olmaktadır.

Tarihsel metin analizi ise bize, metnin oluştuğu tarihsel arka-plana bakmamızı önerir. Buna göre metin, gelecekte haber veren bir öngörü, kehanet (veya Peygamberi bir mucize) değil, ümmetin gelecekte her hangi bir şekilde ayrılığa düşmeme konusunda uyarılması anlamına gelecektir. Yani, konjunktürel bir ihtiyacın sonucu verilmiş bir mesaj olduğunu göreceğiz. Gelecekteki nesillere değil, hâlihazırda yaşayanlara yapılan bir uyarıdır. Geleceği öngörmek değil, mevcut için önlem ve tedbir

⁷³ Müslim, İmâre, 22; İbn Mâce, Cihad, 41.

⁷⁴ Buhârî, Ahkâm, 43; Müslim, İmâre, 8; İbn Mâce, Cihad, 41.

⁷⁵ Hermenötik kuramlar için bkz. Osman Bilen, *Çağdaş Yorum Bilim Kuramları*, Kitâbiyât, Ankara 2002. Tarihselci yorum için bkz. Erol Göka, Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, *Önce Söz Vardı*, Vadi Yay. Konya 1996, s. 29-34. Ayrıca bkz. Julien Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, (trc. Bahaeddin Yedişildiz), T.T.K.Yay. Ankara 1991, s. 49-56. Burhanneddin Tatar, *Felsefî Hermenötik ve Yazarın Niyeti*, -Gadamer versus Hirsh-, Vadi Yay. Konya 1999, s. 114-127. Richard E. Palmer, *Hermenötik*, (trc. İbrahim Görener, Anka Yay. İstanbul 2002, s. 287-311.

almaktır. İfadeye çalıştığımız bu durum gözden kaçınca, rivayetlerin mesajı sanki gelecekte olacak şeyleri haber veren bir öngörü haline dönüşmektedir.

Pek çok muhaddis, "73 fırka" rivayetlerini Hz. Peygamber'in gelecekte haber verdiği bir mucizesi olarak algıladığı için metnin sözünü ettiğimiz problemlerini görmemişlerdir. Bu temel sâikin tesiriyle, kendi çağlarında ortaya çıkan fırkaların toplamının 73 sayısına ulaşmış olduğunu hesap etmeye çalışmışlardır. Tâ ki Hz. Peygamber'in (a.s.) gaybi mucizesi gerçekleşmiş olsun.⁷⁶ Ümmet, bölünme ve parçalanmaların girdabında yok olmaya doğru giderken, Hz. Peygamber'in (a.s.) mucize hanesine bir mucize daha eklemek için ümmetin parçalanmış halini 73'e ulaştırma gayretine düşen ulemamızın durumu gerçekten ibret vericidir.

Şehristânî (548/1153), rivayette geçen 73 rakamını hakikat anlamında anlayan ve fırkaların sayısının 73 olduğunu hesap etmeye çalışan alimlerin bazılarının isimlerini verir. Bunlardan bazıları şunlardır: el-Malâtî (377/987), el-Bagdâdî (429/1037), el-İsferâyînî (471/1078), el-İcî (756/1355), el-Münâvî (1031/1622). Mübârekfûrî de Tirmizî şerhinde bu fırkaların sayımından bahsetmiş ve ana fırkaların altı olduğunu, her bir fırkanın da on iki alt fraksiyonu bulunduğunu böylece sayının 72 olduğunu söyler. Bunlar Cehennem'e gideceklerdir. Bir de Ehl-i sünnet ve'l-cemaat vardır, toplam 73 etmektedir.⁷⁷ Tabii bu müellifler, kendi zamanlarından sonra artık yeni ayrılma ve fırkaların olmayacağı kanaatiyle bu sayımı yapmışlardır ki, bu durum da ayrıca bir problemdir.

Hâlbuki Kur'an'ın ısrarlı bir şekilde birlik ve beraberliğe çağırıp vurgu yaptığı hayati bir konuda, Hz. Peygamber'in ümmetinin 73 fırkaya ayrılacağını, özellikle de gelecekte haber verme maksadıyla bildirmesinin anlaşılabilir bir anlamı olduğunu düşünmüyoruz. Özellikle de bu fırkalardan sadece birinin Cennetlik diğerlerinin de Cehennemlik olduğunu belirtmesini anlayabilmek mümkün gözüküyor. Üstelik bir de bu rivayetler, Hz. Peygamber'in haber verdiği ve verdiği gibi de çıkması zorunlu olan bir değişmez gerçeklik olarak algılanırsa...

Bizce, yukarıda da işaret edildiği üzere, rivayetlerde yer alan *cemaat* sözcüğü ile Hz. Peygamber, birlik ve beraberliği korumak ve sürdürmek konusundaki hassasiyetini belirtmiş ve ayrılığa düşmenin çirkinliğine ve tehlikelerine işaret etmiştir. Bu nedenle rivayetleri, ayrılık ve bölünmeye karşı sakındıran ve uyarıcı anlamlarıyla okumak, Peygamberi mesajı daha doğru anlamaktır. Yoksa alimlerimizin yaptığı gibi kendi tarihlerinde ortaya çıkmış olan grupların sayımını yapıp daha sonra da kurtuluşa erecek olan o tek fırkayı tespit etmek, hadislerde verilmek istenen mesajı yanlış anlamaktır. Yani Hz. Peygamber'in sahabesine yaptığı bir uyarıyı, bağlamından kopararak daha sonraki tarihi ortamlara ait olarak anlamak, rivayetlerin anlam ve muhtevalarında sapmaya neden olmuştur.

Bu iddiamızı daha anlaşılır kılabilmek için "cemaat" sözcüğü üzerinde durmak istiyoruz. Rivayetlerin genelinden anlaşıldığı üzere, *cemaat* Hz. Peygamber'in parçalanmasını istemediği topluluk, yani İslam toplumdur. Yukarıda kavramları

⁷⁶ Mevzu için bkz. Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, VII, 398.

⁷⁷ Mübârekfûrî, a.g.e. VII, 398. Müellif burada, şeyhlerinden allâme Ebû Mansur Abdulkâhîr b. Tâhîr et-Temîmî'nin bu konuda bir kitap telif edip kitabında söz konusu iftirak ve bunların sayısı hakkında bilgi verdiğini söyler. Ebû Mansur, önce fıkhi konulardaki fer'î ihtilâfların iftirak anlamında olmadığını, asıl ihtilâf ve iftirakın, itikadi konularda olduğunu belirtmektedir. Bugüne kadar bu anlamıyla iftirak yetmiş üçe tamamlanmıştır, der. (özetle aktarılmıştır.).

verirken *fırka* ve *iftirak*ın anlamının mevcut bir topluluktan ayrılan diğer topluluklar ve cemaat olduğunu özellikle belirtmiştik. Şimdi bu durumda, tarihte gerçekleşmiş olan fırkalardan hangisinin Hz. Peygamber'in bıraktığı topluluk, hangilerinin de bu topluluktan ayrılanlardan oluştuğunu belirlememiz gerekir. Bunu kısaca *Ehl-i sünnet ve'l-cemaat* olarak belirlemek isabetli değildir. *Ehl-i sünnet* tabiri, bizim ifade etmeye çalıştığımız Hz. Peygamber'in oluşturduğu ve ondan sonra da devam eden somut bir topluluk değildir. Çok sonraları kavramlaşan bu ifade, hemen her cemaatin kendisi için kullandığı bir kavramdır. Bu hususun problemlerini iki noktadan ele alabiliriz.

Birincisi, bu tanım kapalıdır. Çünkü her fırka kendisini sünnet ehli olarak görmekte ve iddia etmektedir.⁷⁸ Ayrıca yine her fırka cemaat olacak kadar geniş bir topluluğa ve üyeye sahiptir. Hatta Ahmed b. Selâm'ın değerlendirmesiyle, her bir fırka bir din olmuştur.⁷⁹ Ayrı bir din ve mensuplarından bahsedecek kadar geniş bir kitleye ait bir düşünce ve inanışın, kolayca Fırka-i dâlle olarak nitelendirilmesinin ciddi sorunları vardır. Şayet her fırka kendisini Fırka-i nâciye olarak görüyorsa, biz bunlardan bir tanesinin Cennetlik diğerlerinin ise Cehennemlik olduklarını söyleyemeyiz. Çünkü bir fırkanın diğerini yargılamak kullanacağı ölçüler içtihadidir. Bir içtihadın diğerini yargılaması, her zaman tartışılmaya ve eleştiriye açıktır. Bu nedenle, farklı içtihatların hangisinin doğru, hangisinin yanlış olduğunun kararını ancak Allah mahşerde verecektir.

İkincisi, Hz. Peygamber'in dağılmasını istemediği cemaat, kendisinin oluşturduğu cemaattir. Bu cemaat, ilk Müslümanların oluşturdukları topluluktur. Bizce eğer bu rivayetler, kaynaklarımızda yer aldıkları metinleriyle sahih iseler, bu metinlerden hareketle, Hz. Peygamber'in (a.s.) bıraktığı ilk cemaatten ayrılan tüm grupların Cehennemde oldukları hükmünü vermemiz gerekir. Bu durumda da tarihte gerçekleşen fırkalardan hangisinin gerçek anlamıyla Hz. Peygamber'in bıraktığı cemaatin devamı, hangilerinin de ondan ayrılanlar olduğunu tespit etmek gerekir ki, bunu yapabilmemizin mümkün olduğunu düşünmüyoruz.

Hz. Peygamber'den sonra küçük çapta bir ihtilâfla birlikte ümmet Hz. Ebû Bekir'in başkanlığı altında toplandı. Daha sonra Hz. Ömer'in halifeliği de yine büyük bir çoğunluğun kabulüyle gerçekleşti. Hz. Osman'ın şehadetine kadar Müslümanlar arasında, ıftirak sayılabilecek önemli ölçüde bir muhalefet söz konusu olmamıştır. Olanlar da bir muhalefet grubu/cemaati oluşturmamış, ya münferit kalmış veya çok küçük grupları geçmemiştir. Hz. Osman'ın şehadetini müteakip gerçekleşen Hz. Ali'nin hilafeti sorunlu başlamış ve çok geçmeden Hz. Osman'ın katillerinin bulunup cezalandırılması problemi etrafında ilk ciddi hizipleşme başlamıştır. Hz. Âişe ve onunla birlikte bir grubu oluşturan Talha, Zübeyr gibi sahabe, sonu Cemal Harbiyle biten bir muhalefeti oluşturmuşlardır. Bu grup, Rasulullah'ın bıraktığı topluluktan ilk ayrılan fırkadır. Tabii burada kullandığımız fırka sözcüğü, daha sonraki dönemlerde ıstılahlaşan anlamıyla fırka manasında değildir. Ama onların çekirdeğidir. Bu iddiamız,

⁷⁸ Muhammed Âbid el- Câbirî, *Arab İslam Siyasal Aklı*, Kitaebevi Yay. İstanbul 2001, s. 587. Müellif burada, her bir fırkanın kendisini "Fırka-i Nâciye" olarak gördüğünü şu şekilde anlatmaktadır: "Sünni kaynaklar bu hadisi, fırka-i nâciyenin Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat olduğu şeklinde rivayet ederler. Mûtezile ise bu hadisi, İbn Murtaza'nın nakliyle şöyle rivayet etmektedir: Ümmetim 73 fırkaya ayrılacak, onların en sakınanı ve iyisi Muteziledir. (Ahmed b. Yahyâ b. El-Murtaza, *el-Munye ve'l-Amel*, s. 11'den naklen). Öte yandan Harici bir kaynak aynı hadisi, Haricilerin Fırka-i nâciye oldukları şeklinde rivayet etmektedirler. (Ebû Sâid el-Kalhâtî, *el-Keşfu ve'l-Beyan*, s. 170'den naklen).

⁷⁹ Ahmed Selâm, a.g.e. s. 22-25.

Müslümanların çoğunluğunun devam ettirdiği duruma göredir. Tarihi realite, bu tespiti yapmamızı zorunlu kılmaktadır.

Şam valisi Muaviye'nin başlattığı ikinci muhalefet cephesi ve nihayet Sıffin Harbinden sonra yapılan "Hakem/tahkim" olayı münasebetiyle ortaya çıkan "Hariciler" ve Muaviye taraftarları, Müslümanların Hz. Peygamber'den sonraki 30-40 yıl içinde birkaç siyasi fırkaya bölünüp birlik ve beraberliklerini kaybettiklerini göstermektedir. Bu tarihi durum, daha sonra gerçekleşecek olan tüm itikadi fırkaların oluşmasının ana nedenidir. Bu asıl neden görülmeden İslami fırkaları doğru anlamak mümkün olmaz. Çünkü bu fırkaların hiç biri, masa başında geliştirilmiş bilimsel teorilere dayanmamaktadır. Aksine her biri, çok ciddi tarihsel ve siyasi hadiselerle doğrudan bağlantılıdır.⁸⁰

Şimdi konunun tam bu noktasında, kurtuluşa erenlerin; "*Benim ve ashabımın yolu üzere olanlardır*" ifadesini tahlil edebiliriz. Rasulullah'ın bıraktığı hal üzere devam edenler kimlerdir? Diğer bir ifadeyle, onun yolunu devam ettiren ashap kimlerdir? Bu sorunun cevabını net ve doğru vermek durumundayız. Bizce bunun cevabı, dört halife ve onların yanında yer alanlardır. Daha açık bir ifadeyle söylememiz gerekirse, Hz. Ali'ye muhalefetle başlayan süreçte rol alan bütün sahabe, hangi gerekçeyle olursa olsun, İslam'da ayrılıkçı fırkalaşmayı başlatmışlardır. Daha sonraki tüm bölünmelerin müsebbibidirler.⁸¹

İnkârı mümkün olmayan tarihi bir gerçeklik vardır ki, bu da Müslümanların erken dönemde parçalanmış ve bölünmüş olmalarıdır. Bu bölünmeler ilk başta siyasi iken daha sonraları, hem Kur'an'ın hem de sünnetin yorumlanmasına bağlı olarak itikadi bir hüviyet kazanmıştır. Ortaya çıkan bu fırkaları, onları ortaya çıkaran tarihsel koşulları analiz etmeden doğru anlamak mümkün olmayacağı gibi onlar hakkında hüküm verip yargılamak da isabetli değildir. Her bir fırkanın kendi düşünce ve inanışının Kur'an ve Sünnete uygun olduğunu iddia etmesi kadar doğal bir durum olamaz. Çünkü İslam dinine ait bir oluşum kendisini Kur'an ve sünnetle temellendirmeden meşruluk iddia edemez. Nitekim her fırka da bunu yapmıştır. Ancak sorun da burada başlamaktadır. Bu kadar farklı görüşe sahip toplulukların âhiretteki durumları ne olacaktır? Hangisi hak üzeredir? Hepsinin birden haklı olması ve kurtulması mümkün müdür? Bu ve benzeri sorularla birlikte rivayetlerde yer alan "*Biri hariç diğerleri cehennemliktir.*" ifadesi, her fırkanın kendisini kurtulan fırka olarak görmeye ve diğerlerini de Fırka-i dâlle kabul etmeye sevk etmiştir. Şimdi de kısaca bu sorun üzerinde duralım.

Yukarıda birkaç kez vurguladığımız gibi, "*bir fırkanın kurtulacağı*" ifadesinin anlamı, Hz. Peygamber'in gelecekte oluşacak olan fırkalardan hangisinin kurtuluşa ereceğini belirtmek değildir. Dolayısıyla, rivayetlerde yer alan "*biri hariç...*" ifadesinden hareketle fırkaları yargılamak ve biri hariç diğerlerini Cehennem'e atmak kabul edilebilir bir durum olamaz. Çünkü sahih kabul edildiğinde hadisin vermek istediği mesaj bu değildir. Hz. Peygamber'in tüm uyarılarına rağmen ümmet birliğini koruyamamış ve parçalanmıştır. Bunun cezasını, birbirlerinin kanını dökerek ödemişlerdir. Ayrıca bu dökülen kanların hesabını vermek üzere de "*İlahi Adalet*"e

⁸⁰ Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde Ehl-i Sünnet Ehl-i Bidat Adlandırmaları*, Ekev Yay. Erzurum 2001, s. 11-13.

⁸¹ Ahmet Akbulut, *Sahâbe Devri Siyâsî Olayların İtikâdî*. Ayrıca bkz. Nadim Macit, *Ehl-i Sünnet Ekolünün Doğuşu*, İhtar Yay. Erzurum 1995, s. 15-38.

çıkarak üzere âhirete gitmişlerdir. Artık hüküm Allah'a aittir.

Fikir ve görüş ayrılıklarına, içtihatlarındaki farklılığa gelince, makalemizin "kavramlar" başlığı altında belirttiğimiz gibi ayrılıkların temelinde "re'y", yani içtihat vardır. "re'y" ise, salahiyet sahibi her Müslüman'ın sahip olduğu bir haktır. Şartlarına riayet ederek yaptığı bir içtihat nedeniyle ve yine bir başka içtihada kıyaslanarak bu re'y ve içtihat sahibi ne tekfir edilebilir, ne de dalalette olmakla suçlanabilir. Re'y ve içtihat olmaları bakımından hepsi eşdeğer sayılmalıdır. Ancak hangisinin Allah katındaki "salt hakikat"e isabet ettiği gibi bizim asla bilemeyeceğimiz bir hususa bağlı olarak konunun ele alınması ise son derece yanlıştır ve maalesef tarihte bu yanlışlık yapılmıştır.

RİVAYETLERİN GENEL BİR DEĞERLENDİRİLMESİ

Yukarıda metin analizlerini yaptığımız rivayetlerin Hz. Peygamber'e ait oldukları kabul edildiğinde, sahip oldukları mesaj itibarıyla sahabe devrine ait özel bir uyarıyı, daha sonraki nesiller için de dolaylı bir birlik ve beraberlik mesajı taşıdığını söyleyebiliriz. Bu anlamıyla rivayetlerin her hangi bir metin sorununun olmadığını söyleyebiliriz. Ancak, geleneğimizde anlaşıldığı üzere, bu rivayetlerden hareketle "Fırka-i nâciye" bulmaya çalışmak ve diğer grupları da Cehennem'e göndermek, hem hadislerin mesajını saptırmaya hem de sahip olduğumuz muhteşem ilmi mirasımızdan yeterince yararlanmamaya sebep olmaktadır. Biz bu tür bir kabulü ve rivayetleri bu şekilde anlamayı uygun bulmuyoruz. Bu anlamlarıyla hadisin sahih olamayacağını düşünüyoruz. Bizim anlamlandırdığımız haliyle ise rivayetlerin metin bakımından bir sorununun olmadığını belirtmekteyiz.

Ancak bu konuyla ilgili yazılmış gerek müstakil çalışmalar da, gerekse Mezhepler Tarihi çalışmalarında; tarihimizde gerçekleşen bölünme ve parçalanmalar, bir taraftan İslam'ın fikir ve düşünceye verdiği özgürlük ve hürriyete bağlanırken, diğer taraftan da bu fırkalara, farklı düşündüklerinden dolayı Cehennem yolu gösterilmiştir. Mevcut ayrılıklar fikir ve düşünce hürriyetinin bir sonucu ise, bir zenginlik ise, neden bu fikirlerden sadece bir tanesi Cennet'e gitmeyi hak edip, diğerleri Cehennem'e gitsinler? Böyle bir çelişkiye düşülmesinin nedeni, yukarıda değerlendirdiğimiz gibi, hadisin mesajını yanlış anlamak ve metnin tarihsel içeriğini yanlış olarak değerlendirmekten kaynaklanmaktadır. Şehristânî, yetmiş üç fırkadan ancak birinin Cennet'e gireceğini açıklarken, iki zıt hükümden ancak birisinin doğru olabileceği mantığından hareket eder.⁸² Böylece, bir hak fırka olacak ve diğerleri ise batıl ve sapık olacaklardır.

Bazı alimler, Müslümanların 73 fırkaya bölüneceklerini bildiren rivayetlerin büyük çoğunluğunu, İslam'ın fikir ve düşünce özgürlüğüne verdiği öneme bağlayarak sahih kabul etmişlerdir. Onlara göre ayrılıkların sebebi, İslam'ın fikir özgürlüğüne verdiği önem ve serbestliktir. Bu durumda da ihtilâf doğaldır. Çünkü İslam düşünce hürriyetini getirmiş, fikir özgürlüğünü tesis etmiştir. Bunun sonucu olarak da Müslümanlar çok çeşitli görüşlere ve düşüncelere ulaşarak bölünmüş ve ayrı fırkalar teşkil etmişlerdir.⁸³ Bu açıklama ve yorum, ilk bakışta rivayetlerin problemlerini bir nebze çözüyor gibi görünmektedir. Oysa bize göre böyle bir yaklaşım, problemi daha da büyötmektedir. Biri hariç diğer türlü düşünenlerin ve fikir üretenlerin tamamını

⁸² Şehristânî, Muhammed Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, (trc. Mustafa Öz), *İslam Mezhepleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 22.

⁸³ Geniş bilgi için bkz. Mevlüt Özler, a.g.e. s. 83-84.

Cehennem'e dolduran bir fikir özgürlüğü nasıl bir fikir özgürlüğüdür? Yani, "*Düşünebilirsiniz, hürsünüz ama Cehennem'e girmeye hazır olun*", böyle trajik bir yaklaşımın kabul edilebilir hiçbir ilmi yönü olamaz.

Şayet, "Bir hariç diğerleri cehennemdedir" şeklindeki rivayet sahih kabul edilip, diğer rivayetler sahih kabul edilmemiş olsa idi, o zaman fikir özgürlüğünün bu türden bir ayrılığı besleyip, birçok farklı düşünce ekollerinin ortaya çıkmasına neden olduğunu söylemek anlamlı olabilirdi. Ancak yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, çoğunluğun Cehennem'e gitmesine neden olan bir düşünce özgürlüğü, İslam'ın teşvik ettiği bir düşünce özgürlüğü olamaz, diye düşünüyoruz.⁸⁴

Konunun önemli bir sorun alanı da yukarıda arz etmiş olduğumuz kavramsal boyuttur. İslam, içtihadı, re'yi meşru kabul etmiştir. Hangi fırka olursa olsun, görüşlerinin doğruluğu için Kur'an ve hadise/sünnete başvurmuştur. Böyle bir çabanın sonucu ne olursa olsun, biri diğerinden ne kadar farklı bir sonuca ulaşırsa ulaşsın, meşru kabul edilmesi ve İslami olarak anlaşılması gerekirdi. Fakat rivayetlerdeki, kurtuluşa erecek fırkanın "*TEK*" olması sorunu, her fırkanın kendisini "*o*" fırka olarak görüp diğerlerini Cehennem'e sevk etme gayretine girmesine neden olmuştur. Hâlbuki söz konusu rivayetleri, Hz. Peygamber'in (a.s.), "Onlardan biri hariç diğerleri nardadır" sözünü, bizzat narda (Cehennem'de) olmayı değil, Kur'an ve sünnetin yolundan ibaret olan hakka, doğruya isabet edip edememeyi kastetmiş, böylece onların görüş ve düşüncelerinin yanlış olabileceğine dikkat çekmek istemiş olduğu şeklinde de anlamak mümkündür. Dolayısıyla, kurtuluşa veya narda olmayı bizatihi cennet ve cehennemde olmanın ötesinde, hakka isabet edip edememe ile açıklamak da mümkündür ve bu yaklaşım doğruya daha yakındır.⁸⁵

SONUÇ

Hz. Peygamber (a.s.)'a ait olarak nakledilen rivayetlerin, gerçekten ona ait olduğunun tespit edilmesi son derece önemlidir. Zaten hadis tarihimiz de bu çabanın ürünleriyle doludur. *Sahih Hadisi* belirlemek için geliştirilen bütün prensipler, işaret etmeye çalıştığımız hassasiyetin en açık göstergeleridir. Çünkü sahih hadis bizim için Hz. Peygamber'in bize verdiği İslami/dini bir mesajdır. Bizim ona tâbi olmamız ve gereğiyle amel etmemiz gerekir. Bu, hemen her Müslüman'ın kabul ettiği bir durumdur.

Yukarıda incelemeye çalıştığımız 73 fırka hadisini, bedevi bir topluluktan medeni bir ümmet ortaya çıkaran Hz. Peygamber'in, meydana getirdiği topluluğun

⁸⁴ Rivayetlerdeki ayrılığın fikir ve düşünce özgürlüğüne bağlanması konusunda bkz. Mevlüt Özler, a.g.e. s. 85. Ayrıca, Ethem Ruhi Fığlalı; Abdulkâhîr el-Bağdâdî'nin *el-Fark Beyne'l-Firak* adlı eserinin tercümesinin girişinde yaptığı değerlendirme için bkz. *Mezhepler Arasındaki Farklar*, (trc. Ethem Ruhi Fığlalı), T.D.İ.B.Yay. Ankara 1991, s. XXV. Yine aynı müellifin, *Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri* adlı eserinde konuyla ilgili şu değerlendirmesi vardır: "Rasulullah (s.a.s.) da gerçekten *sahih* sayarak *var* kabul edecek olursak, bu hadisiyle, Müslümanların konulmuş maddi ve manevi değer hükümleri üzerinde düşünüp onları taktir etme ve anlama hususunda karşılaşacakları zorluklara ve düşecekleri ayrılıklara işaret etmiş olmaktadır; manevi değerleri düşünme ve anlama hususunda doğan ayrılık, insan tabiatının içtimai bir tezahürüdür ve insanlık, İslam'ın doğuşuna kadarki dönemde olduğu gibi, ondan sonra da bu ayrılığa düşmüştür. Neticede bir takım fırkalar halinde ayrılmışlardır; ama her ayrılan fırka, ayrılışında, kendisinin hadiste sözü edilen "Fırka-i nâciye" (kurtuluşa eren fırka) olduğunu iddia etmiştir." Bkz. *Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat V. Yay. İzmir 2004, s. 12.

⁸⁵ Bu konuda bkz. Mevlüt Özler, a.g.e. s. 145.

selameti ve devamı için ashabına yaptığı bir uyarı olarak anladığımızda, hadisin anlamı gayet yerinde bir Nebevi mesaj iken, onu gelecekte ümmetin kaç gruba ayrılacağına haber verildiği gaybi bir mucize olarak anlamak, hem rivayeti, hem de rivayetin mesajını sorunlu hale getirmektedir. Hz. Peygamber, kabile asabiyetinin zirve seviyede olduğu bir toplumdan tarihte ilk defa kabile farklılıklarının göz ardı edildiği homojen bir sosyal toplum oluşturmuştur. Bununla birlikte Hz. Peygamber, bu toplumun özünde var olan kabileciliğin her an yeniden hortlayabilme tehlikesine karşı, sık sık onları birlik ve beraberliğe teşvik etmiş ve birlik ve beraberliklerini bozmama konusunda uyarmıştır. Konumuzla ilgili rivayetlerin bize anlattığı mesajın özü işte bu tarihi durumdur.

Müslümanların erken dönemde bölündükleri, kısa bir süre içinde birbirlerini tekfir ve tadlil ettiklerini biliyoruz. Bu durumun daha sonraları, bir kısım itikadi mezheplerin oluşmasına neden olduğu da sabittir. Ayrılık ve bölünmede her bir fırka doğası gereği kendisini haklı görürken, diğerlerini haksız görür. Bu hususun aşırıya götürülmesi ise, birinin diğerini tekfiri, yani Cehennem'e göndermesi sonucunu doğuracaktır. Nitekim bizim tarihimizde olan da budur.

Bizim söz konusu rivayetlere ilişkin kanaatimiz şudur: Hz. Peygamber'in (a.s.) kendi ashabını ve onların şahsında gelecek tüm ümmetini birlik ve beraberlik konusunda uyarmıştır. Bundan daha doğal bir şey düşünülemez. Kur'an'ın verdiği birlik ve beraberlik mesajlarının yanında, Hz. Peygamber'in (a.s.) de aynı doğrultuda mesajları mutlaka bulunacaktır. Ancak makalemizde yer alan rivayetler ve onların benzerleri, öyle bir üslup ile nakledilmişlerdir ki, anlamları ve mesajları, sözünü ettiğimiz doğrultudan sapmış ve sanki münhasıran gelecekteki bölünmeleri haber veriyormuş gibi anlaşılmıştır.

Rivayetler, Müslümanların birlik ve beraberliklerine yaptığı vurgu itibariyle sahih ve sabittir. Bütün rivayetlerden çıkaracağımız ortak metin, "Ey Müslümanlar, sizden önceki ümmetler bölünüp parçalanarak helak oldular. Şayet bölünür parçalanır, birlik ve beraberliğinizi bozarsanız aynı akıbet sizi de beklemektedir. Benim oluşturduğum birlikten/topluluktan ayrılan sapıklığa gider. Bu da sizi Cehennem'e götürür. Sakın ayrılığa düşmeyin!"

Özü, yukarıda özetlediğimiz ortak metin olan rivayetler, tarihte gelişen nahoş olayların ve bölünmelerin tesiriyle, zaman içinde ihtiyaca göre şekillenerek mevcut metinlerdeki hallerini almışlardır, diye düşünüyoruz. Nice bizatihi sahih söz vardır ki, onu sahih ve anlamlı kulan bağlamından kopardığımızda, nakledildiği diğer bağlamlar içinde anlamını ve sıhhatini kaybeder. Hadis ilmi, bu prensibin en fazla göz önünde bulundurulması gereken bir ilim olduğu kanaatindeyiz.